

Олександр ДЗЮБЛЮК

АКТИВІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ІЗ ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Обґрунтовано основні напрямки створення з боку банківської системи України необхідних грошово-кредитних стимулів для забезпечення економічного зростання і розвитку малого і середнього бізнесу. Визначено цілі, принципи і механізми реформування системи банківського кредитування. Сформульовано основні заходи, необхідні для забезпечення активної участі банківської системи країни у формуванні інвестиційних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу.

Наслідки фінансово-економічної кризи, пов'язані із глобальною рецесією світового господарства, зниженням внутрішнього та зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію, різкою девальвацією національної валюти, невисокою інвестиційною активністю, негативним чином позначилися на функціонуванні в Україні малого і середнього бізнесу. Розвиток останнього слід вважати необхідною умовою подолання економічного спаду й активізації господарської діяльності. У той же час скорочення обсягів позичок банків, що спрямовуються на розвиток малого і середнього бізнесу, ускладнення умов доступу до банківських кредитів та високий рівень процентних ставок за ними не дозволяє забезпечити потреби даного сектора у необхідних грошових ресурсах для відновлення виробничого зростання.

Відтак, одним із основних завдань реалізації економічного реформування в Україні, спрямованого на подолання кризових явищ у реальному секторі господарства, є створення з боку банківської системи країни необхідних грошово-кредитних стимулів для забезпечення економічного зростання та розвитку малого і середнього бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми, свідчить, що питанням банківського кредитування підприємств присвячені праці таких економістів, як О. Вовчак, М. Крупка, А. Мороз, С. Реверчук, М. Савлук, Я. Чайковський та ін. Водночас до невирішених раніше частин загальної проблеми треба віднести особливості взаємодії банківського сектора із підприємствами малого і середнього бізнесу та проблеми організації кредитування в період світової фінансово-економічної кризи.

Метою даної статті є формулювання програмних засад активізації кредитного процесу банків стосовно підприємств малого і середнього бізнесу як основи подолання кризових явищ в реальному секторі господарства.

Саме малі та середні підприємства створюють більшу частину валового внутрішнього продукту в країнах із розвинутими ринковими відносинами, а такі переваги малого бізнесу, як мобільність, здатність швидко пристосовуватися до змін споживчого попиту, гнучкість, раціональна організаційна структура, оперативність в освоєн-

ні випуску нової продукції малими партіями, невисокі експлуатаційні витрати свідчать про їхній високий потенціал у забезпеченні можливостей подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи, забезпеченні зайнятості працездатної частини населення та сприянні виробничому зростанню. Адже саме низька капітало-, матеріало- і трудомісткість таких підприємств, створюючи умови для досягнення і підтримки ними високої продуктивності праці, забезпечують тим самим достатню конкурентоспроможність малого бізнесу в масштабах усього національного господарства. Потрібно розуміти, що з огляду на залучення широких верств населення розвиток малого і середнього бізнесу в країні сприяє послабленню майнової диференціації та розширенню соціальної бази реформ, а відтак, слугує формуванню активного середнього класу суспільства, відкриває простір для вільного вибору економічної діяльності, пом'якшуючи соціальну напруженість і демократизуючи ринкові відносини.

Нині однією із головних проблем в розвитку малого та середнього бізнесу в Україні слід вважати істотну обмеженість грошових і матеріальних ресурсів для реалізації цього завдання, що змушує підприємців шукати якісно нові підходи, схеми та механізми фінансової підтримки своїх проектів. При цьому за умов гострого дефіциту державних коштів, що можуть бути спрямовані на розвиток реального сектора господарства, а також неможливості активних зовнішніх запозичень у зв'язку із незначними масштабами бізнесу та обмеженістю ресурсів на зовнішніх фінансових ринках через фінансово-економічну кризу, на перший план у ресурсному забезпеченні діяльності малих і середніх підприємств виходять механізми банківського кредитування цього виду господарювання. Тому на сьогодні саме банківський кредит здатний відкривати перед під-

приємцями можливості реалізації власних проектів та досягнення успіхів у бізнесі.

Однак на практиці низка труднощів, що супроводжують організацію банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу головним чином гальмують розвиток даного сектора національного господарства, не даючи можливості реалізації його потенціалу в процесі подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи. При цьому дані труднощі стосуються як самих підприємців, так і банківських установ.

Для підприємців такими проблемами є, зокрема, високі проценти, короткі строки погашення, відсутність чи недостатність стартового капіталу малого підприємства, обмеженість пропозиції кредитів для малого бізнесу і відсутність конкурентного ринку послуг із кредитування, складність і довготривалість процедури отримання банківського кредиту [1, 41].

Для банківських установ, у свою чергу, кредитування малого і середнього бізнесу в Україні надзвичайно ускладнено через високий рівень економічного ризику, що практично виключає можливість довгострокового інвестування. Суб'єкти малого та середнього підприємництва в основному утримують в обороті майже весь свій капітал, будучи надзвичайно чутливими до негативних проявів процесу пристосування України до умов відкритої економіки. Тому в умовах існуючої економічної нестабільності підприємства малого бізнесу надають перевагу швидким операціям, у зв'язку з чим вони втрачають інвестиційну привабливість як для вітчизняного, так і для іноземного інвестора [2, 104]. Ще до початку кризових явищ на фінансовому ринку починали спостерігатися такі негативні явища, як збільшення портфеля неповернених позичок і "поганої" заборгованості [3, 66]. Однак в умовах практично необмеженого доступу на ринки зовнішніх запозичень і значного

попиту на споживчі кредити, дохідність за якими покривала імовірні втрати за проблемними кредитами, зазначені тенденції в організації банківського кредитування не викликали серйозного занепокоєння.

З початком світової фінансово-економічної кризи дані проблеми загострилися ще більшою мірою, оскільки банки, намагаючись знизити рівень ризиків за своїми операціями, стали запроваджувати ще жорсткіші стандарти кредитування малого і середнього бізнесу, а то і взагалі згорнули відповідні кредитні програми, у зв'язку з чим підприємці були позбавлені можливостей інвестувати кошти в нове обладнання, розширення свого бізнесу, створення нових робочих місць. А сама зміна банківських стандартів кредитування скоротила для підприємств можливість рефінансувати вже отримані в банках кредити. Не слід також забувати і про ті особливості діяльності малих і середніх підприємств, які істотно обмежують умови їхньої ефективної взаємодії із банківськими установами щодо організації кредитування. До них можна віднести: тіньовий характер деяких аспектів діяльності багатьох підприємств, що пов'язано із приховуванням реальних обсягів виручки, прибутку та фонду оплати праці; відсутність у підприємства тривалої кредитної історії, що суттєво підвищує рівень кредитного ризику для банку; невеликий масштаб бізнесу, що ускладнює для банку оцінку його стану; непрозора і недостовірна звітність, що не адекватно відображає фінансові результати виробничо-господарської діяльності підприємства; відсутність ґрунтовно розробленого бізнес-плану щодо залучення кредиту, особливо на створення нового підприємства; відсутність або недостатність надійного і ліквідного майна, що може слугувати заставним забезпеченням отриманого кредиту. Сукупність зазначених факторів зумовлює порівняно високий ри-

зик банківських установ при кредитуванні підприємств малого і середнього бізнесу, що визначає порівняно низьку зацікавленість банків у здійсненні кредитних вкладень саме в цей сектор економіки.

Для підвищення ефективності процесу кредитування в комерційному банку необхідно налагодити якісне інформаційно-аналітичне забезпечення. Адже жодна найдосконаліша методика аналізу позичальника або оцінка ризику не дасть надійних результатів, якщо вихідна інформація буде недостатньо повною або надійною [4, 36]. Шляхами вирішення проблеми є активізація діяльності бюро кредитних історій, а також запровадження відкритої, прозорої звітності самими підприємствами малого і середнього бізнесу. Крім того, важливим напрямком активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу є створення гнучкої системи гарантій, яка відкрила б можливості кредитування даного сектора економіки. При цьому гарантії можуть забезпечуватись як самими банками через запровадження продажу гарантій як форми вкладення капіталу з метою отримання прибутку, так і іншими зацікавленими установами, зокрема спеціалізованими фондами або іншими інститутами підтримки малого підприємництва, а також державними та муніципальними органами влади для тих малих і середніх підприємств, які працюють у соціально значущих галузях економіки, беруть участь у виконанні державних замовлень, виконують заходи в рамках регіональних програм соціально-економічного розвитку територій. Особливо перспективним для кредитної підтримки малого бізнесу слід вважати започаткування діяльності в Україні гарантійних фондів, які зможуть взяти на себе частину ризиків комерційних банків, що кредитують малі підприємства за рахунок власних ресурсів.

Зростанню економічної зацікавленості банків у кредитуванні суб'єктів малого та середнього бізнесу сприятиме також скорочення банківських витрат, пов'язаних із опрацюванням кредитних заявок, бізнес-планів та інвестиційних проектів клієнтів. Адже адміністративні витрати банків при кредитуванні малих і середніх підприємств практично дорівнюють видаткам при розгляді кредитних заявок великих підприємств, а тому для значного розширення кредитування комерційними банками малого бізнесу необхідно запропонувати належні механізми-компенсатори високих адміністративних витрат. Таким компенсатором може бути додатковий відносно дешевий ресурс – в рамках Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Український фонд підтримки підприємництва (УФПП) має розробити механізм видачі кредитів малим підприємствам через уповноважені комерційні банки, відібрані на тендерних умовах. Іншим компенсатором є також здешевлення кредитів, задля чого необхідно розробити механізм часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами для суб'єктів малого підприємництва через УФПП та регіональні фонди підтримки підприємництва. Зменшенню рівня адміністративних та операційних витрат комерційних банків могло б сприяти запровадження режиму пільгового оподаткування прибутку банківських установ, що кредитують малий і середній бізнес, а також зниження нормативів обов'язкового резервування для банків, які здійснюють кредитування підприємств малого і середнього бізнесу.

Серед інших факторів, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, – низький рівень капіталізації банків, переважання у структурі банківських ресурсів коштів, залучених до запитання і на короткостроковій основі, недостатня відпрацьованість самої тех-

нології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу. Знижує зацікавленість банків у кредитуванні малого бізнесу й те, що, надаючи позичку без застави, вони повинні формувати значні обсяги резервів під кредитні операції, що знижує прибутковість банківської діяльності і підвищує рівень кредитного ризику. Одним із шляхів вирішення даної проблеми є прискорений розвиток фінансового лізингу, який може стати реальним способом отримання необхідних матеріальних ресурсів для започаткування власної справи без заставних відносин.

Розширенню банківського кредитування малого і середнього бізнесу може також сприяти активізація співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, адже окрім довгострокових кредитних ресурсів вони спроможні передати вітчизняним комерційним банкам передовий досвід і сучасні технології кредитування малих підприємств, що сприяє зниженню величини видатків і рівня ризиків банківських установ.

Не менш важливе значення для досягнення істотних позитивних зрушень в активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу слід вважати реалізацію низки заходів законодавчо-нормативного характеру, спрямованих на забезпечення належного правового врегулювання та впорядкування відносин власності, заставних відносин, іпотеки, посилення правової відповідальності позичальників за порушення умов кредитування. Зміна правового поля в Україні, яке нині є переважно на боці боржника, а не кредитора, є ключовим завданням у системі заходів зі зниження загального рівня кредитних ризиків у банківському секторі, скорочення частки проблемної і безнадійної заборгованості у кредитних портфелях банків.

Ще одним важливим фактором, котрий визначає проблемні аспекти організації кредитних взаємин між комерційними банками

і суб'єктами малого і середнього бізнесу, є порівняна обмеженість спектра банківських кредитних послуг, асортимент яких у вітчизняних банків налічує досить обмежену кількість можливих програм співробітництва (це, передусім, кредит на поповнення оборотних коштів, кредит на поточну діяльність, кредит на придбання обладнання), тоді як в країнах із розвинутими ринковими відносинами масштабність і розмаїття форм кредитної співпраці налічує десятки різних програм. Очевидно, що перспективи вирішення цього питання полягають у розробці банківськими установами якнайширшого асортименту кредитних послуг, які вони будуть спроможні запропонувати для співпраці малим та середнім підприємствам. Йдеться, зокрема, про такі форми організації кредитного процесу, як: консорціумне, лізингове, іпотечне кредитування, "овердрафт", відновлювані кредитні лінії, використання платіжних карток, надання гарантій на отримання кредиту, аудиторсько-консалтингове обслуговування, венчурне фінансування, комплексне обслуговування малих та середніх підприємств. Як один із видів такого обслуговування можна розглядати мікрофінансування – достатньо перспективний механізм кредитної підтримки малого та середнього бізнесу, який окрім власне мікrokредитів може включати також комплекс фінансових послуг (депозити, страхові продукти). Істотні відмінності мікrokредитів від традиційного банківського кредитування полягають у їх меншому розмірі і коротших термінах погашення, а також мінімальній кількості документів, необхідних для їх оформлення, що визначає значно більшу гнучкість та оперативність такого виду кредитування.

Отже розгляд основних груп проблем, що супроводжують кредитні відносини банків із суб'єктами малого і середнього підприємництва, дає можливість ствер-

джувати, що з метою всебічного обґрунтування напрямів активізації банківського кредитування малого і середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи необхідно розробити комплексну програму роботи банківської системи й участі держави у кредитному забезпеченні розвитку малого і середнього бізнесу, що дало б можливість визначити цілі, принципи і механізми реформування системи банківського кредитування у даній сфері, сформулювати основні заходи, необхідні для забезпечення активної участі банківської системи країни у формуванні інвестиційних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу, а також визначити джерела потрібних для цього грошових коштів. Таким чином дана програма мала б містити чотири основні складові:

- 1) визначення стратегічних цілей програми на середньострокову перспективу;
- 2) обґрунтування принципів і механізму реалізації програми;
- 3) обґрунтування практичних кроків щодо здійснення відповідних заходів;
- 4) визначення конкретних джерел грошових ресурсів для реалізації програми.

Що стосується основних стратегічних цілей, яких має досягти реформа взаємодії банківського сектора із малим та середнім бізнесом у середньостроковій перспективі, то вони полягають у наступному:

- спрощення підходів до організації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу;
- отримання бізнесом необхідних обсягів грошових ресурсів як першооснови розвитку виробництва і створення додаткової вартості;
- збільшення частки малого і середнього бізнесу у структурі ВВП країни;
- зниження залежності динаміки розвитку вітчизняної економіки від експортного сектора і попиту на зовнішніх ринках;

– підвищення рівня зайнятості в економіці через розвиток малого і середнього бізнесу.

Щодо принципів і механізму реформи взаємодії банківської системи із малим та середнім бізнесом, то вони мають відображати ті ключові засади, на яких ґрунтується стратегічне партнерство між фінансовим та реальним секторами національного господарства в плані ефективного розміщення і використання акумульованих банками грошових ресурсів на цілі, що передбачають виробниче зростання, ріст продуктивності праці і зайнятості, збільшення добробуту населення загалом.

Основними принципами, що мають лежати в основі реалізації цієї стратегії, мають бути наступні:

– розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу, як головного чинника соціально-економічного розвитку країни, підвищення зайнятості населення та наповнення місцевих бюджетів;

– посилення кредитного забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу шляхом розвитку ринку фінансових послуг;

– запровадження для банківської системи дієвих гарантійних стимулів кредитування малого і середнього бізнесу.

Власне механізм реалізації програми має полягати у забезпеченні оптимального поєднання законодавчих, адміністративно-регулятивних та економічних важелів впливу на кредитну активність комерційних банків з метою забезпечення спрощення умов доступу підприємств малого і середнього бізнесу до кредитних ресурсів банківської системи.

З метою забезпечення активної участі банківської системи країни у формуванні інвестиційних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу необхідно здійснити наступні практичні кроки:

1) розширення основних форм кредитування підприємств малого і середнього

бізнесу шляхом застосування, окрім стандартного кредитування поточної діяльності, також консорціумного, лізингового та іпотечного кредитування, кредитування у формі “овердрафт” і відновлюваних кредитних ліній, в тому числі і з використанням платіжних карток, мікрофінансування;

2) внесення необхідних змін у менеджмент банків, їхню операційну та технологічну діяльність на фінансовому ринку в процесі видачі позичок, а також у сферу інформаційних банківських технологій з урахуванням особливостей функціонування і потреб клієнтів малого і середнього бізнесу;

3) диференціювання процентних ставок за кредитами рефінансування Національного банку України, наданими за цільовим спрямуванням банкам на кредитне забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу;

4) внесення необхідних змін до встановленого Національним банком України порядку формування резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків з метою стимулювання активізації кредитної діяльності банківських установ щодо підприємств малого і середнього бізнесу;

5) удосконалення системи консультування суб'єктів малого і середнього підприємництва стосовно умов і можливостей отримання кредиту в банках і участі у державних програмах кредитування малого і середнього бізнесу;

6) оптимізація процедур моніторингу і контролю ризиків кредитної діяльності банків, що супроводжують надання позичок підприємствам малого і середнього бізнесу, активне використання скорингових систем оцінки кредитоспроможності клієнтів – підприємств малого і середнього бізнесу;

7) внесення необхідних змін до чинного законодавства в частині:

а) захисту прав кредиторів і розширення їхніх прав щодо реалізації заставленого майна;

б) підвищення ролі банків в ініціації реструктуризації підприємств малого і середнього бізнесу, участі в оздоровленні їх фінансового стану, а в разі необхідності – в ліквідації неплатоспроможних підприємств;

в) створення гнучкої системи гарантій за кредитами, наданими банками малому і середньому бізнесу, які забезпечуються спеціалізованими фондами загальнодержавного або регіонального рівня;

г) внесення змін до податкового законодавства шляхом надання пільг тим банкам, які здійснюють кредитування підприємств малого і середнього бізнесу, визначених пріоритетами державної стратегії економічних реформ;

д) створення спеціалізованих кредитних установ, які обслуговують підприємства малого і середнього бізнесу.

Невід'ємною складовою реалізації програми активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу є пошук необхідних для цього ресурсів. Відтак в якості основних джерел коштів, необхідних для забезпечення ефективного сприяння банківськими установами розвитку малого і середнього бізнесу, можна виокремити наступні:

– по-перше, кошти, залучені банками за рахунок цільових кредитів рефінансування НБУ, наданих за умови їх спрямування на кредитне забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу;

– по-друге, залучення цільових коштів міжнародних кредитно-фінансових організацій і, насамперед, Світового банку та Європейського банку реконструкції і розвитку, Німецько-українського фонду на забезпечення загальнодержавних програм розвитку малого і середнього бізнесу;

– по-третє, кошти Українського фонду підтримки підприємництва, що може діяти за допомогою механізму видачі кредитів малим і середнім підприємствам через

уповноважені комерційні банки, відібрані на тендерних умовах;

– по-четверте, кредитні ресурси комерційних банків, що надаються малому і середньому бізнесу під мінімальні процентні ставки, знизити які дозволяє дія компенсаційного механізму на основі створення регіональних кредитно-гарантійних установ і фондів сприяння розвитку підприємництва за рахунок збільшення частки податкових надходжень, яка залишається у місцевих бюджетах.

Відповідно до вищезазначеного можна зробити висновок, що розробка і реалізація цільової комплексної програми роботи банківської системи і участі держави у кредитному забезпеченні розвитку малого і середнього бізнесу є необхідною умовою формування мотивації у суб'єктів ринку до підприємницької діяльності, подолання наслідків фінансово-економічної кризи у національному господарстві і стимулювання виробничого зростання у всіх секторах економіки. Реалізація запропонованих заходів може сприяти зростанню рівня кредитної взаємодії банків із підприємствами малого і середнього бізнесу як одного із найбільш економічно привабливих для розміщення банківських ресурсів секторів національного господарства.

Література

1. Чибисов А. А. Проблемы банковского кредитования малого бизнеса // *Финансы и кредит*. – 2010. – № 6. – С. 41–47.
2. Бобров Є. А. Сучасний стан і перспективи розвитку кредитування малого бізнесу // *Фінанси України*. – 2004. – № 1. – С. 103–108.
3. Краевая А. Проблемы рынка кредитования в Украине // *Банковская практика за рубежом*. – 2008. – № 6. – С. 66–72.
4. Афанасьева О. Н. Проблемы банковского кредитования реального сектора экономики // *Банковское дело*. – 2004. – № 4. – С. 34–37.